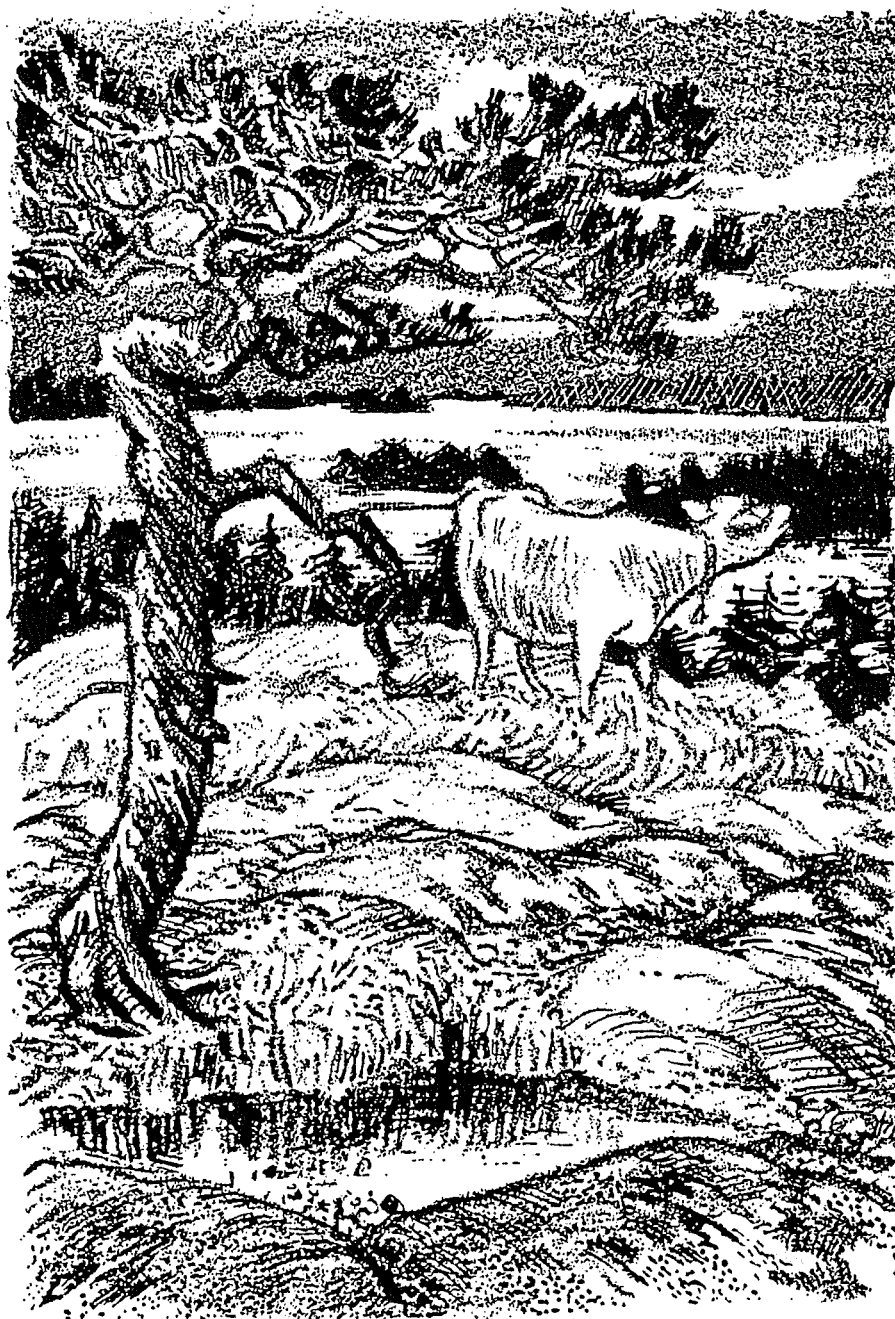

Stockholmskärgård

Historien om en glesbygds förvandling

Malte Ekedahl jk 92/96

Stockholms skärgård och fisket

Stockholm är en av världens mest särpräglade städer, ingen annan stad har så ypperliga förutsättningar som denna kärna omgiven av det fruktiga kött söm skärgården utgör. Fartyg har i alla tider utan problem kunnat angöra hamnen som skyddas av milsvida skärgårdar. Stockholm är historiskt sett den enda vägen in till den bördiga Mälardalen, som genom tiderna haft stor betydelse. Mer än en gång har skärgården haft en avgörande betydelse för Stockholms strategiska försvar. I detta sammanhang kan man nämna skärgårdskriget 1719 då ryssen stoppades i Baggensstäket.

Stockholms skärgård har en för många förvånande storlek, avståndet från Stockholm till de yttersta skären i öster är åtta mil och mellan Arholma i norr och Landsort i söder är det nästan tretton mil. Inom detta vidsträckta område växlar naturen karaktär på de mest skiftande vis. De stora öarna närmast Stockholm skiljer sig föga från fastlandet, åkrar och ängar mellan skogsklädda berg, djupt inskjutande blånande vikar kantade av lummig grönska. Tre till fyra mil längre ut i öster möter en allvarigare och kargare bild, öarna består mer av bergsmassiv som ofta är höga, på dessa växer mariga tallar omväxlande med ljungbeklädda hällar. I dalsprickorna däremot frodas ofta en yppig vegetation av lövträd och buskar. Utanför denna yttre barriär som från söder till norr betecknas av de stora öarna Utö, Ornö, Nämndö, Rummarö, Möja och Blidö ligger skärgårdshavet. Det består av tusentals kobbar och skär, ofta samlande i ögrupper, skilda från varandra av stora fjärdar. Det är mycket kargt, en och annan knotig Tall och Björk försöker klamra sig fast, stormarna till trots. På de yttersta skären kryper enstaka lavar och risarter i skrevorna.

Utifrån dessa villkor har människorna levat i skärgården åtminstone sedan vikingatiden, det var först då som landhöjningen hade skapat tillräckliga förutsättningar. Den viktigaste utkomsten har ända in i sena dagar varit fisket. Redan år 1282 tar konungen Magnus Ladulås högsta rätten över skärgårdar och strömmar, var och en som ville nyttja dem till fiskeri blev skyldig att betala skatt i natura. Den äldsta skråordning som man känner till skrevs år 1450 på Huvudskär, ett av dåtidens rikaste strömmingsfiske. Denna skråordning är intressant på så vis att den är mycket detaljerad vilket kan tyda på den stora betydelse fisket hade. Den förnyades så sent som 1771. Under 1500 t och 1600 t övergick fiskeskären i enskild ägo, ofta till gods, på en karta gjord av lantmäteriet år 1739 finns inte mindre tolv kronohamnens upptagna. Fiskeskären längst ut i havsbandet besöktes på sommaren. Den övriga tiden var de precis som idag ödsliga och tomma. Detta avbrott från livet på de större öarna inåt skärgården sågs med glädje. På varje fiskeskär fanns en hamnfogde vars myndighet bestämdes av skråstadgan. Han ringde i klockan och bestämde på så vis när fisket skulle börja och sluta, arbetsdagen skulle vara lika för alla. Han skulle också tillse att var och en lade sin rev eller not på anvisad plats. Hamnfogden hade också en stor uppgift att fylla: att samla dessa havets arbetare till andakt och sabbatsvila. För detta ändamål byggdes på Huvudskär, längst ute på detta karga skär ett kapell år 1646. Varje säsons fiske avslutades med en hamnstämman då skattefiske skulle lämnas, den fungerade också som rättarting, dvs brott mot skråstadgan straffades.

Den mesta fisken saltades, denna föda var för skärgårdshushållen den viktigaste ända fram till 1800 talets slut. Saltad fisk var också viktig för Mälardalens bönder. Under goda år utgjorde den därmed hårdvaluta, man seglade in till strömmingsmarknaderna som hölls på Mattsmässodagen (21 september). De låg vid fastlandet men ibland seglade man långt upp i Mälaren. Dessa marknader gav skärgårdsbonden möjlighet att byta till sig det han inte själv kunde producera.

Råvaruexploatering i Stockholms skärgård

Stora naturtillgångar började redan under medeltiden att exploateras i skärgården. I ett gåvobrev från 1288 donerades Rummarö med flera öar till minoritetsbrödernas kloster i Stockholm, i brevet kan följande läsas: -"Rummarö med respektive tillagor, för beständigt bruk av dess ved och andra tillgångar". Med andra tillgångar menades förmodligen de rika kalktillgångarna som munkarna använde för att bygga kloster i Stockholm. Kalken brändes på Rummarö med vissa avbrott under femhundra år. Troligen nedlades bruket på 1660 t på grund av den skogsskövling som följde med kalkbränningen. Det var inte bara Rummarö's skogar som togs i besittning utan även Nämndö och Ornö fick släppa till ved. Lantmätare Ulfström skriver så sent som 1718 följande: -"härtill varit skog men, bliwit af Kalkfogden borttagen"

På Utö bröts järnmalm redan på 1100 t även om det inte skedde i någon större omfattning. På 1600 t tog gruvdriften fart med nio gruvor i drift samtidigt. Några hyttor låg inte på ön, beroende på en skriande brist på råvara till träkolen. Veden för upphettningen av gruvberget togs från fastlandet. Ryssarna försökte under skärgårdskriget förstöra gruvorna genom att vräka ner gråberg i gruvhålen.

Under första delen av 1700 t började man bränna tegel på Stora Hästnacken, anledningen var att man hade funnit lera utmärkt för ändamålet, sand som blandades i leran fanns också tillgänglig. Värre var det med veden som fick fraktas ut till ön från fastlandet. Det krävdes betydande mängder, tre kubikmeter räckte till 1000 tegelpannor.

Ved var en viktig skattepersedel redan på 1500 t och även en viktig bytesvara i Stockholm. Rysshärjningarna år 1719 decimerade skogsbestånden kraftigt, allt som kom i deras väg brändes. Återuppbyggnaden av skärgårdshemman, kyrkor och annat lär ha förbrukat de sista tillgängliga virkesresurserna. I och med detta minskade skogen i betydelse som utkomstmöjlighet. Man kan konstatera att skärgården vid denna tidpunkt måste ha haft ett helt annat utseende än idag, det lär ha varit ganska kalt. Man skall då också beakta att boskapskötsel var den näst efter fisket viktigaste försörjningen. På var och varannan ö betade kreaturen, de öar som inte betades användes för slätter. Skogsbestånden repade sig som sig bör och vedhuggning för försäljning till Stockholm tog fart igen under slutet av 1800 t och var viktig fram till 1940 t, då stora mängder ved höggs på uppdrag av bränslekommissionen under andra världskriget.

Skärgårdsbonden och hans leverne

"- Jordbruket går ner och vi måste forcera fisket svarade han hustrun, när hon med oro såg sin kreatur och åker falla i vanhävd.

-Framför allt fisket! Fisket för fiskaren och jorden för jordbrukarna! förkunnade han numera oemotståndligt, sedan han av skolläraren på kyrkostämman lärt sig lägga sina ord "pallementariskt".

Visade sig någon brist i behållningen, så fick man hugga ved.

-Skogen skall gallras, om den skall bli mogen! Så säger åtminstone den rationelle lanthushållaren; jag inte vet jag"

Carlsson ur August Strindbergs bok Hemsöborna.

August Strindberg är nog den författare som bäst har beskrivit levnadsvillkoren i skärgården under 1880 t, just detta citat är intressant då han uttryckligen beskriver gallring i sin rätta form något som inte kom på modet förrän långt senare. I Hemsöborna finns också ursprung till "ekologisk resurshushållning", här beskrivs hur prämar med Stockholms latrin bogserades ut i skärgården och spreds på åkrarna!

Skärgårdsborna har nog mer än några andra tvingats till att bli mångsysslare då de har levt mycket isolerade trots att de har bott bara någon mil från huvudstaden. Skogens betydelse för skärgårdsbonden har varit stor, här har han funnit brännved, husbehovsvirke, förutsättningar för båtbyggeri: mastträd och båttallar, i en ekbacke hittade han naturväxta stävar. De fick slita med att bryta åkrar i bergsskrevor, ofta var det brist på tillräckliga arealer, varför man fick lita sig till kreaturen. Vid giftemål skattades en mans fördelaktighet i antalet kreatur, man sade: "han har så många klövbundna djur." Djuren hölls på närliggande öar, där det var så magert att det inte lönade sig med ängsslätter. Det var kvinnornas uppgift att mjölka korna, detta skedde som sig bör morgon och kväll. De så kallade mjölkrodderna innebar också vittjande av näten som man hade för att få husbehovsfisk. På höstarna skedde skörden, på de små åkrarna skördades spannmål. För att dryga ut kreaturens vinterfoder slog man vass samt tog till vara trädens löv. De skärgårdsbor som bodde vid infartslederna till Stockholm kunde åtminstone sedan 1300 t tjäna någon slant på att vara lotsar, det skedde dock med livet som insats. Om man gjorde bort sig och fartyget gick på grund kunde man mista livet, detta var under förutsättning att minst sex personer kunde intyga lotsens försumlighet. År 1679 invigdes det kungliga lotsverket som än idag är en betydelsefull arbetsgivare i skärgården.

Skärgårdens "urbanisering"

De första ångbåtarna började trafikera skärgården under 1880 t, de kom att bli en vändpunkt i skärgårdsbornas leverne, förutom eleganta stadsbor som kom ut i skärgården kunde man nu få regelbundna transporter av förnödenheter. Man slapp nu ro eller segla in till staden med färsk fisk och andra varor. Befolkningen i skärgården ökade precis som i övriga delar av landet och var relativt stor fram till de första decennierna på 1900 t. Skärgårdsborna började hyra ut sommarhus, ofta fick stadsborna bo i mangårdsbyggnaden samtidigt som hemmansägarna flyttade in i bodar och uthus. På Möja blev till exempel jordgubbsodling en viktig bisyssla, jordgubbsplantor kom att planteras på de gamla åkrarna. Stadsborna började köpa sommarstugor och på så vis splittrades gårdarna ännu mer och jordbruket kom att minska i betydelse. Industrins skriande behov av arbetskraft gjorde att allt fler ungdomar sökte sig till välbetalda arbeten i staden. Befolkningen i Stockholmsskärgård minskade från 12000 år 1945 till 6000 år 1960, utredningen "En levande skärgård" kom i början av 1970 t, med förslag för bryta utvecklingen. Idag bor ca 6500 människor i skärgården, många företag har börjat flytta ut till exempel telefonväxlarna i skärgården för att få tillgång till pålitlig arbetskraft. Skogen har en mycket liten betydelse idag, detta främst på grund av långa och besvärliga transporter. Skogsavverkning har också sedan urminnes tider en dålig klang, talesättet: "hugga i skogen, dåligt på gården" är en gammal skröna. Avverkningar kan därmed ge intryck av att man är i ekonomiskt trångomål. De flesta som idag bor i skärgården är sysselsatta med olika typer av serviceyrken, ofta knutna till turism.

Referenser

- Engström, C mfl. (1988). Skärgårdsskogar, Ett exempel från Värmdö. Stad och Land nr 65
- Eliasson, T. (1990) Gålö strövtåg i tid och rum. Hanveden
- Gehlin, Å mfl. (1992) Från Södertörn till Söderarm. Solna
- Eklund, H mfl. (1969) Skärgården från förr. Stockholm
- Svensson, R. (1985) Skärgårdsliv i gången tid. Stockholm
- Jansson, A (1964) Skärgårdsliv i forna tider del 1 Stockholm
- Jansson, A (1965) Skärgårdsliv i forna tider del 2 Stockholm
- Mattsson, V (1960) Vaddö, en skärgårdssockens historia. Vaddö
- Nordström, E (1970) Muskö i gånga tider. Västerhaninge
- Strindberg, A (1914) Strindberg samlade skrifter nr 21 Hemsöborna och Skärkarlsliv, nr 24 I
havsbandet. Stockholm